

Gorana Bandalović
Ivanka Buzov

UDK: 316.66-055.2 (497.5-3 Dalmatinska zagora) "18/19"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. 11. 2010.

ODNOSI U SELJAČKOJ OBITELJI I POLOŽAJ ŽENE U ZAGORSKOJ DALMACIJI

Sažetak: *U radu se, na temelju građe izložene u studijama „Bukovica: narodni život i običaji“ Vladimira Ardalića i „Poljica: narodni život i običaji“ Frane Ivaniševića, analiziraju aspekti svakodnevnog života odnosa u obitelji i položaj žene. Obje studije urađene su po jedinstvenom metodološkom napatku Antuna Radića “Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“. U kontekstu socijalnih i ekonomskih aspekata života u seljačkoj obiteljskoj zadrugi analiziraju se odnosi u obitelji i posebno položaj žena. Na temeljima tradicionalnog patrijarhata i strogih normi o ponašanju u zadrugi pojavljuju se obrasci kulture življenja koji, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, na ovom prostoru, odražavaju kako kulturne obrasce predmoderne zajednice, tako i njezinu transformaciju prema modernoj. O jasnoj podjeli na muške i ženske poslove te muško starješinstvo u upravljanju zadrugom i vođenju javnih poslova, govori naglašena ženska skrb za kuću i poslove neposredno oko kuće odnosno žensko kretanje u isključivo privatnom prostoru. No, ovome svakako treba pridodati i, u studijama od strane Ardalića i Ivaniševića, neinterpretirane kontradikcije glede položaja žena. Tome u prilog govore opširni prikazi o svakodnevnom životu žena gdje se, osim njihove podređenosti muškarcima i normama zadruge, prepoznaju i elementi moći određene skupine žena (“maja”, “starješica”, “dotarica”, ...). Osim toga, već tada prisutni procesi transformacije i nagovještaji gašenja obiteljskih zadruga pokazuju promjene u odnosima u obitelji i ženskoj supkulturi.*

Ključne riječi: *Bukovica, obitelj, položaj žene, Poljica, zadruga.*

1. Uvod

Zadruga su bile najčešći oblik obiteljske organizacije do kraja 19. stoljeća na našim prostorima. Dugo se vjerovalo da zadruga imaju univerzalna obilježja. Uzrok tomu Gavazzi (1978.: 81) nalazi u pojednostavljenim i u općenitim opisima zadruga i ističe da “bi se u stvarnosti jedva mogle naći dvije obiteljske zadruga koje bi imale posve jednaku strukturu, iste vlasničke odnose, isti poredak u radu i življenju”, čak i ako se zanemari velika varijabilnost u broju članova i njihovim

rodbinskim odnosima. Zapostavljanje varijabilnosti obiteljskih zadruga dovelo je do toga da se one najčešće određuju kao velike, krvlju povezane trogeneracijske zajednice. U većine europskih naroda zadruga je “rodbinska i gospodarska jedinica ili zajednica koju tvore oženjena braća sa svojom djecom, a u danim slučajevima i s roditeljima, koja posjeduje zajednički zadružni imetak (u zemlji, stoci, zgradama, oruđu i dr.), zajednički gospodari i upotrebljava svoje radne snage, zajednički i podjednako troši prirodu i obitava u istom domu” (Gavazzi, 1978.:82). Gavazzi ističe da je bit zadruge temeljena na načelu nedjeljivog imetka i zajedničkog gospodarenja, a ne na broju članova i krvnoj povezanosti. Ne samo da je velik broj zadruga, posebice krajem razdoblja, imao manje od dvadesetak članova, nego je bilo i onih koje su nastale “zadruživanjem” dviju krvno nepovezanih obitelji, pa su stoga nosile i dva prezimena (Spajić-Vrkaš, 1995.: 452).

Rihtman-Auguštin (1984.) navodi kako se u zadruzi naglašavalo zajedništvo, poštenje i međusobno poštovanje. Oni su bili vezivno tkivo združene obiteljske organizacije s čvrstom hijerarhijskom strukturom utemeljenoj na dva glavna načela patrijarhalnog stila života: prvenstvu muškog roda i prvenstvu starosti (senioritetu). Mjesto u toj hijerarhiji ovisilo je o dužnostima koje su se u zadruzi obavljale. Vrh obiteljske hijerarhije pripadao je “ocu”, “domaćinu”, “starješini” ili “gospodaru kuće”. U trogeneracijskim obiteljima to je obično djed, a u dvogeneracijskim najstariji sin. Njemu su bili podređeni svi muški i svi ženski članovi zadruge. Glede generalnog odnosa muškaraca i žena odnosno muškog i ženskog, tu se, naravno, očituje izrazito inferioran položaj žena, kao „normalan“ izraz pravednosti i muškaraca i zajednice, što govori o tome da obiteljska zadruga stoji na čvrstim temeljima, podsjećajući na „dobar društveni ugovor“ muškaraca.

2. Zadružna organizacija obitelji – primjer Bukovice i Poljica

Kao što je već sugerirano naslovom, naša analiza odnosi se na seoske zajednice zagorske Dalmacije¹, a područja Bukovice i Poljica primjerena su za usporedbu upravo zbog toga što su njihov život i običaji obrađeni prema zajedničkoj „Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ Antuna Radića (1987.)².

¹ U radu se koristimo pojmovno-geografskim određenjem “zagorska Dalmacija” Dunje Rihtman-Auguštin, koja u studiji „Sedam monografija o narodnom životu“ upravo tako pozicionira Bukovicu i Poljica, a koje, na temelju studija Vladimira Ardalića i Frane Ivaniševića, analizira u prikazu narodnog života odnosno tradicijske socijalne kulture seljaka u Hrvatskoj s kraja 19. i početkom 20. stoljeća (Rihtman-Auguštin, 1984.:100-127).

² Radi se o detaljno razrađenom upitniku za istraživanje koji se smatra početkom modernog etnološkog istraživanja u Hrvatskoj.

Sakupljeni i prezentirani materijal u studijama „Bukovica: narodni život i običaji“ i „Poljica: narodni život i običaji“, kako teorijski tako i metodološki, predstavljaju građu koja uglavnom ostaje unutar zanimanja etnografskih i literarnih studija, a mi ovu priliku koristimo kako bi njihovu građu pokušali sagledati iz percepcije sociologa, posebice zbog evidentne sociološke vrijednosti građe ili preciznije relevantnih socijalnih aspekata prikaza svakodnevnog života. Dakle, materijal je upotrebljiv i za sociološku analizu, pa će nam poslužiti za skiciranje slike društvene organizacije tj. za analizu obiteljske zadruge kao primarne organizacije seoske zajednice, te za položaj žene u zajednici.

Upravo, Ardalić u svojoj monografiji „Bukovica: narodni život i običaji“ opisuje život u zadrugi koja je dugo zadržala tradicionalni način života. Takva zadruga pretpostavljala je zajednički život roditelja, svu poženjenu braću i članove njihovih uzi obitelji. Došljaci u zadrugu unosili su razdor. Smatrali su se uljezima te nisu bili prihvaćeni od strane ostalih ukućana, zbog čega bi dolazilo do svađa, netrpeljivosti i razdora u plemenu. „Gospodar“ odnosno „starješina“, kojega je imala svaka obitelj, središnja je točka moći u zadrugi. Bio je snažna ličnost pozitivnih karakternih crta. Strog ali i pravedan, svojim je pozitivnim primjerom ukazivao ukućanima na prednosti zajedništva, jer „de nema glave tu nema ni uzglavlja, a pusto mlijeko i mačke loču“ (Ardalić, 2010.: 44). Nikako nije smio davati prednost svojoj ženi i djeci ispred ostalih članova i u svemu je morao biti pravedan, javno iskritizirati i pravedno kazniti krivce. „Starješina“ je držao sve pod ključem i svime upravljao, nadgledao sve radove koji su započeti u plemenu, a ostali članovi zadruge bez pogovora morali su ga slušati.

Međutim, dominantan položaj „starješini“ nije omogućavao samovoljno i nasilno ponašanje prema ostalima, niti su muškarci mogli bezobzirno postupati prema ženama. Pravilo je bilo da se „starješina“ redovito dogovara o kućnim poslovima sa starijim sinovima. V. Erlich St. (1964.) tvrdi da su tada prava i obveze svih, pa tako i „starješine“, bili uravnoteženi, dijelom i zbog duha zajedništva koji se učio od mladosti, a dijelom i zbog toga što se od „starješine“, osim starosti, iskustva i strogosti, tražilo da bude razborit, pravičan i odgovoran za stabilnost obiteljske zajednice, a od svakog muškarca da se žrtvuje za dobro kuće. Žene su pak trebale pokazivati poslušnost prema muškarcima, bespogovornu radišnost i iznad svega brigu za djecu. Tako raspored uloge „starješine“, s jedne, te muških i ženskih uloga, s druge strane, otkriva ne samo poredak moći temeljen na ovisnosti „slabijega“ o „jačemu“, nego i organizaciju odgovornosti među njezinim članovima, zbog čega je moć „jačih“ na poseban način relativizirana. Istina je, naime, da svi moraju poštovati naredbe „starješine“, da žene ne smiju proturječiti muškarcima i da mlađi moraju slušati starije, ali zato „jači“ nose teret veće odgovornosti, a „slabiji“ zauzvrat imaju osjećaj veće zaštićenosti na svim razinama obiteljske hijerarhije, pa se može govoriti o nekoj vrsti reciprociteta uloga u združnim odnosima, iako

on ne počiva na istim temeljima. "Starješina" je imao pravo i dužnost upravljati imovinom, zastupati obitelj kod administrativnih vlasti i raspoređivati dužnosti drugih. Njegovo ime često je simboliziralo obiteljsku zajednicu, pa se rabilo za njezino imenovanje ili za imenovanje njezinih članova (Spajić-Vrkaš, 1995.:453). Zadatak starješine bio je da posvađane članove obitelji izmiri, da ne bi došlo do većeg razdora, a Božić je bio dan kada bi se svi zavađeni morali izmiriti (mirboženje). Kao daljnji način rješavanja spora spominje se potezanje perčina.

U takvoj sredini žena nije mogla postati starješinom, osim jedino kada ostane sama, bez muškarca u kući. Starješinstvo žene je bilo sramota, pa im je nerijetko sud imenovao tutora koji je upravljao i ženom i njenom imovinom. Uloga žene najbolje se očituje u činjenici da nisu smjele posluživati muškarce kod kakve časti. Tu ulogu su tada preuzimali muškarci, a žene i djeca bi bili uz ognjište.

„Gospodaricu“, „starješicu“ ili „maju“ imalo je svako pleme, veliko ili malo, jer ipak, unatoč svemu, smatralo se da "ne stoji kuća na zemlji nego na ženi" (Ardalić, 2010.: 52). Bila je zadužena za sve kućne poslove, ali je i pregovarala s trgovcem kod kupovine robe, jer se smatralo da su žene sposobnije za pogodbu i imaju načina da obrade trgovca.

„Maja“ se lako prepoznava u kući po tome što je uvijek bila „garava, lužava i zamackata“ (Ardalić, 2010.:51). Kada bi je netko opomenuo, opravdala bi se da nema vremena voditi računa o svom izgledu, ali da je zato kuća u redu. „Maja“ je redovito bila jaka, gojna, jer je sve bilo u njenim rukama, kako hrana, tako i ostalo. Bila je slabije obučena kada je obavljala poslove po kući, ali zato dotjerana kod odlaska u crkvu gdje je bila izložena pogledima. Uspješnost „maje“ se ocjenjivala po čistoći posuđa iz kojeg se jelo, po kvaliteti kruha, po uhranjenosti kućnog psa, te po točnosti u obavljanju kućnih poslova, npr. donošenju hrane članovima obitelji koji rade u polju.

S druge strane, mlada snaha koja bi došla u veliku kuću držala se valjanom, a ostale žene u kući su je štedjele od posla, posebice ukoliko je bila „dotarica“ (iz kuće koja nema muškog potomka pa nasljeđuje roditelje), odnosno ako je donosila u dotu zemlju i stoku, te opremu (namještaj, posteljinu, odjeću)³. Mlade

³ Odnos prema „dotaricama“ ili kćerkama jedinicama u području Dalmatinske zagore, međutim, nije bio uvijek brižan, posebice kada se promatra njezin položaj u roditeljskoj kući i odnos oca prema kćerki jedinici. U ovom kontekstu zanimljivo je podsjetiti na književnost Dinka Šimunovića i njegovo isticanje nepovredivosti patrijarhalnog života ovog područja na početku 20. stoljeća, romaneskno opisujući prilike i živote ljudi u seoskoj sredini. Tako, na primjer, u pripovijetci „Muljika“, osim naglašavanja surovosti te sredine prema onima pojedincima koji svojom pojavom odudaraju od uobičajenih normi ljepote, snage i zdravlja, pripovijeda i o ocu koji je vrlo agresivan prema kćerki jedinici upravo zbog spoznaje da je „uzalud postao najbogatiji namastirčanin“ jer da će se neki muškarac iz tuđe kuće „valjati po njegovoj mucu“ (Baranović, 2000.: 181).

su bile dotjerane i čiste. No, u ovakvim zadrugama „ženskih osoba za stolom među ljudima nije bilo: one su bile kod vatre s djecom“ (Rihtman- Auguštin, 1984.:104)

Sličnu situaciju nalazimo i u Ivaniševičevoj monografiji „Poljica: narodni život i običaji“. Zajednička imovina neke zadruge ili obitelji obuhvaća njive, livade, vinograde, vrtove, pašnjake, kuće, mlinove i zove se baščina, odnosno očevina ukoliko je ostavio otac, didovina ako je ostavio djed te pritoka ako su nekretnine kupile suvremene generacije (Ivanišević, 1987.:297). Ono po čemu se, međutim, Poljica značajno razlikuju od Bukovice jest vođenje ekonomske računice u novčanom izrazu, a ova zajednica je, u skladu s njezinom otvorenošću i sudjelovanju u trgovini gradova na moru i prodaji svojih proizvoda u srednjoeuropskim gradovima, izrazito novčano orijentirana (Rihtman-Auguštin, 1987.). Usto, prisutna je i veća imovinska samostalnost žena, o čemu će biti više riječi u analizi položaja žene.

U Poljicima, osim jasne podjele na muške i ženske poslove i podjele po dobi, nailazimo i na diferenciranu sliku podjele rada po privrednim djelatnostima: poljoprivreda s izrazitim vinogradarstvom i voćarstvom, stočarstvom, ribarstvom, brodarstvom (Rihtman-Auguštin, 1984.:116). I poljičkom zadrugom rukovodi „kućni starješina“, koji ima znatnu moć, ali i odgovornost. U principu je „starješina“ najstariji muškarac, nikako žena. Svaka kuća također ima i svoju „stopanicu“, „domaćicu“ ili „gospodaricu“. Njen je posao spremati i pomagati „gospodaru“ u kućnim poslovima (Ivanišević, 1987.:316).

U poljičkim zadrugama vladaju norme koje ih čvrsto zatvaraju. Zadruga će, npr., bez obzira na unutrašnji stav prema „starješini“, čuvati njegov ugled prema vani. Međutim, zatvorenost uzrokuje i sukobe, i to sukobe među selima, sukobe unutar zadruge i individualne sukobe (Rihtman-Auguštin, 1984.:124-125). Uzroci sukoba najčešće su nezadovoljstvo upravljanjem i imovinski odnosi unutar zadruge, zatim sukobi zbog djece i ogovaranja. Potonji se najčešće vezuju za ponašanje žena i upravljanje njihovim udjelom imovine donesene u zadrugu. Podataka o rješavanju sukoba nema, spominju se samo parničenja.

Vera Erlich St. (1964.) drži da je položaj bračnog para, posebice supruge, središnji problem obiteljskoga združnog života. Udajom, naime, mlada žena primarno postaje snaha u kući svekra i svekrve, šogora i šogorice, a tek onda supruga svom mužu i majka svojoj djeci, pa se od nje često očekuje da više pažnje posveti “rodu” nego svojoj najužoj obitelji (Spajić-Vrkaš, 1995.:452-453).

Muž i žena u zajednici se ničim ne ističu. Rade s ostalim ukućanima. Ukoliko imaju djecu ona ih zamjenjuju u poslu, zato priželjkuju što više muške djece, jer smatraju da im oni mogu više pomoći. Nema mjesta intimi muža i žene jer su stalno s ostalim ukućanima i djecom. Rijetke su obitelji gdje muž i

žena odvojeno spavaju, odnosno imaju posebnu ložnicu. Inače zimi spavaju u pojatama i stajama, a ljeti u dvoru. Čest je slučaj da muškarci spavaju u polju i čuvaju ljetinu od lopova, dok žene koje imaju malu djecu leže uz njih u kući.

3. Položaj žena

Na temelju iznesene analize odnosa u obitelji u kojoj je naglašena, za patrijarhalnu obitelj uobičajena, spolna asimetrija moći, posebice ističemo položaj žene odnosno karakteristike njezinog ekonomskog položaja u okviru uobičajene podjele rada seljačke zadruge, kao i karakteristike tadašnje ženske supkulture. Bez obzira što u Ardalićevoj studiji prepoznamo „ljudske zajednice kojima je *pater familias* određivao ritam života, obrasce ponekad i surovih uvjeta privređivanja i života za koje se može reći da su im surovi odnosi na relaciji muškarac-žena bili samo posljedica“⁴ (a tragovi takvih odnosa vidljivi su i kod Ivaniševića), ovdje se osvrćemo i na elemente modernizacije u tim odnosima, tj. na proces ostvarivanja veće ekonomske samostalnosti žena te, shodno tome, na vidljivu putanju rasta njihova autoriteta unutar zadružne obitelji, što je posebice prisutno kod Ivaniševića odnosno u Poljicima.

Glede odnosa između muškaraca i žena opisanih u ovim studijama, potpuno je očigledno da se ovi odnosi temelje na moći i očinskoj vlasti, što predstavlja glavnu karakteristiku tradicionalnog patrijarhata. Uz to, temelje ovog „bratskog društvenog ugovora“ (Pateman, 1998.), tj. ugovora muškaraca predstavlja i činjenica da članovi zajednice rađanjem i odrastanjem dobivaju određeni društveni položaj (prema spolu i dobi) te da su prisutna nepisana pravila, ovlaštenost za neke čino ve i postupke članova zajednice, pa se tako može zaključiti da čak i najmlađe muško dijete ima veći značaj od starije žene. No, osim već prethodno istaknute situacije podređenosti žene unutar obiteljske zadruge u seoskoj zajednici, namjera nam je analizirati položaj žene u odnosu na tri glavna aspekta: ekonomsku ulogu, položaj žene kao žene (ženskog) i njezinu funkciju i utjecaj kao majke⁵.

Analizom ekonomskog položaja žene nalazimo nekoliko općih karakteristika koje sadrže kako elemente ženskog sudjelovanja u ekonomiji zadruge s određenim ovlastima, tako i početke izgrađivanja partnerskih odnosa s ostalim članovima

⁴ Ovdje kontekstualiziramo tezu Živka Bjelanovića koji u studiji „Antroponomija Bukovice“ povezuje manifestacije onomastičkog leksika s elementima društvene strukture, pa tako u antroponimima Bukovice prepoznaje tragove patrijarhalne zadruge te naglašava uzročno-posljedičnu povezanost uvjeta privređivanja i odnosa među ljudima toga kraja (Bjelanović, 1988.:13).

⁵ Za praćenje promjena u položaju žene u nekoj zajednici obično se sagledavaju ova tri aspekta, koji ujedno predstavljaju i najčešće istraživačke koncepte ove problematike (Cernea, 1973.).

zadruga, tj. dijeljenja ovlasti uprave u odnosu na privređivanje i potrošnju u zadruzi, i u Bukovici i Poljicima. Već na početku su, u tom smislu, u prednosti žene koje ulaze u brak (zadruhu) sa svojim imetkom („prćijom“, „dotom“, „mirazom“), što ima daje djelomičnu poziciju „gazdarica“. Osim toga zaradu od vlastitih vještina za usluge članovima drugih zadruga i zajednice također zadržavaju za sebe odnosno samostalno raspoložu njome, bilo da će je uložiti za svoje i potrebe djece, bilo da će na taj način osiguravati sebi „prćiju“ (Ardalić, 2010.:194). Na taj način se samostalno uključuju u potrošnju i razvijaju potrošačke navike, a u Poljicima se okreću trgovini i prodaji daleko od seoske zajednice (u bližim gradovima).

Tablica 1. Ekonomski položaj žena u seljačkoj zadruzi

Bukovica	Poljica
Samostalno raspolože svojom „prćijom“.	Posjeduju individualnu imovinu i povećavaju je (udio od uroda na „mirazu“).
Zarađuju od tkanja, vezenja i šivanja i tako stječu imovinu. Siromašne djevojke idu u najam, da zarade „prćiju“	Zarađuju od krojenja i šivanja, ali i od trgovine. Djevojke nadnice zadržavaju za sebe.
Sudjeluju u potrošnji zadruga.	Značajnije sudjeluju u potrošnji.

Već naglašena spolna nejednakost u pozicijama moći koja je općenito, u svim patrijarhalnim zajednicama, većim dijelom uvjetovana socijalizacijom, mitologijom i religijom kao glavnim sredstvima reprodukcije patrijarhalnog društva i kulture (Galić, 2002.:227), u našem kontekstu je pojačana simbolizacijom i magijom, što se posebice ističe kod podjele rada. Naime, drži se da je za muškarce „nesreća“ baviti se poslovima oko živadi, poslova u kući i ispred kuće, te da takvim poslovima muškarci ne bi trebali pristupati jer je za muškarca, na primjer, nesreća ako se dotakne kokošnjih jaja (Ardalić, 2010.:63).

Poslovi u zadruzi se strogo dijele na muške i ženske, pa je sramota ako muškarci prepuste svoje poslove ženama. Muški poslovi su svi teški fizički poslovi, dok se žene brinu o čistoći kuće i okućnice, te o djeci. Stoga se muški poslovi smatraju daleko važnijim, zamornijim i odgovornijim od ženskih poslova. Radi se, dakle, o klasičnom patrijarhalnom konceptu po kojem se kretanje i

utjecaj žene ograničavaju prostorom reprodukcije i prirode, a muškarcima se otvara prostor javnog i kulture.⁶ Ili, kako autor naglašava: „O težaku ovisi polje, a o ženi kuća“, što naravno uključuje, osim poslova u polju, sve poslove u javnom životu. Dok se u Poljicima nešto općenitije kaže, pa „sve trudnije posle oprema muž, a kućne stvari žena“.

Tablica 2. Položaj žene unutar podjele rada u obiteljskoj zadruzi

Bukovica	Poljica
Briga o djeci.	Briga o djeci.
Odlazak u drva i donošenje drva/Rad u kući.	Lakši poslovi u polju (rade sve osim krčenja i sadnje) / Rad u kući.
Pranje, pređenje vune, tkanje, rad oko domaćih životinja.	Priređivanje vune, lana, konoplja; krojenje i šivanje; rad u mlinu, pomoć u proizvodnji vina; rad oko domaćih životinja.
„Maje“ samostalno kupuju u dućanima za potrebe kuće/zadruge.	Žene samostalno kupuju i prodaju. „Gospodarica“ može imati moć (od jedne grane ili korte).
„Maja“/“Starješica“ određuje ženske poslove u kući i oko kuće / smije posuditi od drugih i posuditi drugim kućama.	„Gospodarica“ upravlja ženskim poslovima/ može imati moć (od jedne grane), a može i dati neku malenkost na dar.

Kao što se i ističe u interpretaciji ovih odnosa - „žensko niti ima snage niti pameti ka muško“, a usto „muški poslovi su teži, važniji, zamorniji i odgovorniji od ženskih“ (Ivanišević, 1987.:322). Drugim riječima, radi se o tradicionalnom strahu od „ženskog nereda“ (Pateman, 1998.), odnosno teza da su žene zarobljene svojim specifičnim biološkim karakteristikama, svojom tjelesnošću i spolnim nagonima te da nemaju razboritosti potrebne za ravnopravno sudjelovanje s muškarcima u javnom životu, što se posebno odnosi na sposobnost i moć donošenja ispravnih odluka. Ukoliko, na primjer, ponekad i ostvare bilo kakav

⁶ Radi se o patrijarhalnom simboličkom poretku moći koji feminističke antropologinje dovede u vezu s ljudskim odnosom prema prirodi i prirodnom, a koji ženu, koja je i sama određena svojom biologijom odnosno reproduktivnom funkcijom, ograničava u kretanju na privatni prostor doma i obitelji, što zatim određuje i njezino kretanje i položaj u društvu, tj. onemogućuje joj sudjelovanje u području javnog (Ortner, 1972.).

upliv u javni ili „muški“ prostor zajednice, i kod Ardalića i kod Ivaniševića to se ističe u kontekstu svađe i sukoba u zajednici za koje se žene drže i krivima.

Osim svuda prisutne primarne zadaće brige o djeci, ženama u zaduženja pripadaju isključivo poslovi u kući, zatim odlasci u drva i donošenje punih drva te poslovi oko domaćih životinja (Bukovica), a u Poljicima se poslovima u kući pridodaju još i lakši poslovi u polju (sve osim krčenja i sadnje). Uglavnom, bez obzira na (ne)objektivnost percepcije težine/lakoće posla ističe se da „sve trudnije posle obavlja muž, a kućne stvari žena“ (Ivanišević, 1987.:322). Poslovi koji su - negdje više, a negdje manje - donosili vlastite prihode ženama i poboljšavali standard njihove djece, tiču su proizvodnje vune i tkanina, krojenja i šivenja, kao i dijela poslova oko proizvodnje hrane odnosno brige o domaćim životinjama. U ovom dijelu poslova se pokazuju naznake ženskog ekonomskog osamostaljivanja kada one, bilo da prodaju ljetinu ili domaće životinje koje dolazi s njihove „prćije“ ili proizvedu nešto samostalno, potpuno autonomno raspolažu s tim u Poljicima (Ivanišević, 1987.:320). S druge strane, podjelom rada u Bukovici žene su, pored krojenja i šivanja odjeće za ukućane, u prilici da takvim vještinama ostvare također vlastitu zaradu, tako što za naknadu tkaju, vezu i šivaju ili prodaju gotove proizvode i tako stječu svoju imovinu.

Iako udaljene od poslova u javnosti i bilo kakvog „javnog dogovora“, ipak kupovanje za kuću i ukućane u zadrugi Bukovice ne mimoilazi žene. Tako uvijek „maja“ pregovara s trgovcem kod kupovine, jer su žene sposobnije za pogodbu i imaju načina da obrade trgovca (Ardalić, 2010.:57). S druge strane, u Poljicima kupovina i trgovina su već uvelike u ženskim rukama, s obzirom da se cijela zajednica otvorila prema procesima u obližnjim gradovima koji diktiraju veću angažiranost njenih članova daleko izvan prostora obitavanja. Otvorenost ove zajednice udaljila je muškarce i od kuće i od poljoprivrednog dobra, proširila njihov javni prostor. Muškarci su, za koje Ivanišević ističe da su tada bili i traženi obrtnici, privučeni novim mogućnostima zarade u gradovima i u okolici te prodajom poljoprivrednih dobara i prema dalekim srednjoeuropskim sredinama, pa se često događa da zbog odsutnosti muškaraca žene preuzimaju djelomično gospodarenje zadružnom ekonomijom tj. postaju „gospodarice od jedne grane ili korte“. Ali svim ženama i u Bukovici i u Poljicima zajedničko je da su isključene iz javnog dogovora pa se, na primjer, ne pitaju za poslove u svezi s kupovanjem, prodajom i promjenom zemljišta.

Što se tiče odnosa prema ženi kao ženskom, podsjećamo na već isticane stereotipe koji naglašavaju manje vrijedno ženskom, kao i „normalno nasilje“ kada se žena tuče, bilo „preventivno da ne skrivi ili ako je već kriva“ (Bukovica). Glede ženskog kretanja i nadležnosti na području zadruge nalazimo razlike na relaciji Bukovica - Poljica. Ženama je mjesto u kući i oko kuće u Bukovici (osim pomoći pri kupovini za kuću), dok u Poljicima, pored samostalnog kupovanja i prodaje, rade i u polju.

Sve žene u zadrugi bile su podređene svim muškarcima u obitelji, a utjecajniiji položaj je imala tek kao svekrva. Isto tako, muško dijete je po rangu bilo više od bilo koje žene, čak i kad je ona bila znatno starija od njega. Unutar muškog i ženskog dijela obitelji pojedinci su najčešće zauzimali položaj ovisno o svojoj dobi. Dječaci su morali slušati mladiće i odrasle muškarce, neoženjena braća bila su podređena oženjenima, stariji oženjeni brat imao je prvenstvo nad mlađim oženjenim bratom. Na drugoj strani, djevojčice su morale slušati i djevojke i udate žene. Kao, na ovaj način, odijeljena skupina, ženski svijet u zadrugama nam se predstavlja i sa specifičnim karakteristikama vlastite supkulture. Tako u Poljicima nalazimo elemente solidarnosti i povezanosti žena kod sakupljanja poljoprivrednih i prodaje vlastitih proizvoda (Ivanišević, 1987.:321), a u Bukovici, kod obitelji s više žena, ravnopravno naizmjenično preuzimanje upravljanja domaćinskim poslovima kako bi poslovi bili ravnomjerno raspoređeni među ženama (Ardalić, 2010.:52). Svim ženama je zajedničko da su isključene iz javnog dogovora pa se, na primjer, ne pitaju za poslove u svezi s kupovanjem, prodajom i promjenom zemljišta. To se dijelom objašnjava i, već istaknutom feminističkom analizom patrijarhata, općim stavom da su žene iracionalnije i sklonije sukobu u takvim situacijama, a za koje po svom habitusu nisu spremne, što je već istaknuto kod analize podjele rada.

Kao majka, njezina funkcija i utjecaj uglavnom se zaustavljao na uobičajenoj brizi za djecu, te kao posrednice između muža i muške djece (posebno kada dođe do sukoba između njih). Vežanost za djecu i poistovjećivanje njezine uloge s ulogom majke govori i običaj da su odvojene od muškaraca „za stolom“, odnosno da su s djecom kako djeci ne bi ništa manjkalo (Bukovica). One bez djece, kao što se i očekuje, obilježene su svojom razlikom kao i sve „drugosti“, različite od poželjnog i korisnog za zajednicu.

4. Raspadanje obiteljskih zadruga – počeci transformacije

S gospodarskim promjenama odnosno s počecima industrijalizacije u Hrvatskoj dolazi do postupnog nestanka obiteljskih zadruga. Promjene u načinu života i strukturi patrijarhalne obitelji počinju podjelom zadružne imovine. Ako do podjele dolazi za života “starješine” na jednostran zahtjev sinova, ona je praćena dubokim krizama koje se izražavaju destabilizacijom obiteljskih uloga i rušenjem njihova hijerarhijskog poretka temeljena na neprijepornosti načela muškarca i načela senioriteta. Izravna posljedica toga jest jačanje individualnih interesa i slabljenje autoriteta oca i muškarca, što povratno utječe na jačanje samosvijesti majke i žene. Posljedica destabilizacije zadružnih patrijarhalnih odnosa jesu brojne anomalije obiteljskog života: “Starješina” postaje samovlasnik imanja, pa njegovo upravljanje poprima znakove neograničene vlasti, ne samo nad

imovinom nego i nad članovima zadruga. On u pravom smislu postaje “gazda” i “gospodar”, a ne samo “domaćin” ili “starješina”, što znači da se hijerarhijski odnosi više ne temelje na reciprocitetu međusobnih prava i odgovornosti, nego na vladavini i pravu “jačega”. U obiteljima u kojima “gospodar” uporno ustrajava na cjelovitosti obiteljske imovine, unatoč zahtjevima ostalih za njezinom podjelom, pravo “jačega” nerijetko završava u despotiji. Fizičkim osamostaljivanjem jezgrenih, dvogeneracijskih obitelji i stabiliziranjem njihove strukture i organizacije, nestaju razlozi za održanje hijerarhijskog obiteljskog poretka koji proizlazi iz ostataka karikiranog patrijarhalnog načela prava “jačega”. Otac doduše i dalje zadržava svoj dominantan obiteljski položaj, ali je on sve manje odraz njegove neograničene moći nad ostalim članovima obitelji, a sve više posljedica njegova skrbljenja i brige za obitelj, u kojoj se novi odnosi počinju temeljiti na reciprocitetu individualnih, a ne spolno i dobno utvrđenih prava i dužnosti (Spajić-Vrkaš, 1995.:454-455).

Dakle, s raspadanjem zadruga ruši se i obiteljska hijerarhija, naročito autoritet oca. Respekt nestaje, protiv njegovog zapovjedništva javlja se otpor. Sinovi se često spore s njima zbog diobe, što nerijetko završava i brutalnim ispadima te fizičkim nasiljem. Pozicija snahe i svekrve se mijenja. Snaha otkazuje poslušnost. I odnosi između braće i sestara se mijenjaju; sestra neće više da sluša brata pa dolazi do sukoba, često i zbog sestrinog „miraza“. Između starije i mlađe braće često se razvija borba za prevlast i nasljeđe, pa prevladava „pravo jačega“. Autoritet muža se gubi, žena dobiva veća prava u svim sferama života. Odnos između muža i žene u braku se mijenja. Povezanost muža s njegovom rodbinom popušta, jače se povezuje sa ženom (Erlich, St., 1971.:399-400).

Razlozi diobi su mnogobrojni. Prije svega, spominje se postojanje tzv. „prćije“, odnosno dote, te svađe izazvane time, veliki broj djece te samovolja „starješine“. Također nisu rijetki ni sljedeći razlozi: odlazak braće iz kuće i bavljenje nekim zanatom ili trgovinom, želja snahe da se odseli od svekrve, te lijenost pojedinih članova zadruga.

Međutim, proces raspadanja patrijarhalnih zajednica na male jezgrene obitelji u znanosti se obično određuje kao proces modernizacije. Budući da je glavno obilježje modernizacije promjena ili nekadašnjih ili ustaljenih ponašanja koja tako postaju tradicijska, drži se da je učvršćivanjem jezgrenih obitelji i njihovim uključivanjem u šire gospodarske promjene došlo do nestanka tradicijskih obilježja obiteljske strukture i organizacije. Ako se prihvati tumačenje Edwarda Shilsa da je temeljni kriterij za određivanje tradicije trajnost odnosno međugeneracijsko prenošenje iskustva koje ne uključuje samo materijalne objekte i društvene institucije nego sustave vjerovanja, predodžbi osoba i događaja te ljudskog djelovanja, onda bi potpuni nestanak tradicijske obitelji trebao prije svega značiti nestanak tih obilježja (Spajić-Vrkaš, 1995.:455).

Zaključci

Ljudi koji su u zadruzi odrasli u pravilu govore o njoj s ljubavlju i nostalgijom. U njoj nije bilo osamljenosti ni nesigurnosti, ni teške životne borbe. Zadruga je svakome davala mogućnost da se prehrani, da se oženi ili uda i da podigne djecu. Davala je ugled i važnost pojedincu. Bez naročitog napora svaki je s vremenom urastao u viši rang njene hijerarhije. Omladina je živjela bezbrižno i mogla je mnogo vremena posvećivati umjetničkim radovima, pjevanju, plesu i sastancima. Život u relativnom izobilju, bez velike muke i brige i bez preteškog rada, bio je poznat samo u zadruzi. Nezadruženog seljaka općenito su smatrali bijednikom (Erlich, St., 1971.:344).

Glavni je princip zadruge da njeni muški članovi ne napuštaju zajednicu. Sinovi i njihovi nasljednici načelno ostaju u kući, dok kćeri kod udaje postaju članovima muževe zadruge i gube prava u očevoj zadruzi. Svaki član zadruge ima svoj određeni rang koji se ravna po starosti, spolu, po redoslijedu kojim se snahe bile dovedene. Princip po spolu ima prednost pred principom po godinama; svi muškarci imaju viši rang od žena.Najviši rang u hijerarhiji ima „starješina“ ili „domaćin“. On ima ulogu povjerenu od članova zadruge. Svi oženjeni muškarci imaju pravo sudjelovanja u odlukama i „domaćin“ se s njima savjetuje. Od „domaćina“ se očekuje izvjesna strogost i održavanje discipline, ali nipošto samovoljno držanje ili nasilni postupci. „Domaćin“ ima mnogo manje vlasti nego otac male seljačke obitelji koji je po pravu samo vlasnik upisan u gruntovnici (Erlich, St., 1971.:345).

Privatnog vlasništva, osim odijela i malih predmeta, nema u zadruzi. Kada se u kasnijoj fazi privatni sektor proširuje, „mirazom“ koji donose snahe, a koji smo okarakterizirali kao element ženske ekonomske samostalnosti i partnerstva, zadruge se raspadaju ubrzanim tempom. „Osebujak“ i „miraz“ oprečni su, dakle, zadružnom principu zato što jačaju individualne ekonomske interese i bude želju za potpunom neovisnošću (Erlich, St., 1971.:345-346). U ovom kontekstu se svakako nameću zaključci i o postojanju značajnih kontradikcija glede položaja žene koji govore u prilog postojanja, u odnosu na norme zadruge, kako podređenosti žena, tako i „nevidljivih gospodarica“ dijela baštine i života u zadruzi. Naime, iako žene imaju od muškaraca i zajednice/zadruge određene poslove, „starješice“ ili „maje“ obavljaju poslove i samostalno. Jednako tako „žene nemaju pravo ništa kupovati“, a ipak nešto kupuju i čak su spretnije u kupovini (Bukovica), ili su već potpuno samostalne da proizvode i prodaju (Poljica). Treba istaknuti i to da, na primjer, u Poljicima i podjela rada i odnos između spolova „kao da naginju stanovitaj ravnoteži“, a u Bukovici se primjećuju „pukotine u zamišljenom redu glede imovinskih odnosa i prilično velike moći „gospodarice“ („maje“) koja

obavlja vrlo mnogo poslova“ (Rihtman-Auguštin, 1984.:104 i 121). Osim toga odnos prema ženi i ženskom se također razlikuje jer, za razliku od Bukovice, žene u Poljicima u većoj mjeri zauzimaju prostor izvan kuće, budući da ulaze i u prostor proizvodnje i trgovine.

Literatura:

1. Ardalić, Vladimir (2010.): *Bukovica: narodni život i običaji*, (priredio Ž. Bjelanović) Zagreb: SKD „Prosvjeta“.
2. Baranović, Branislava (2000.): *Slika žene u udžbenicima književnosti*, IDIZ: Zagreb.
3. Bjelanović, Živko (1988.): *Antroponimija Bukovice*, Split: Književni krug.
4. Cernea, Mihail (1973.): Makrosocijalne promjene i trostruka uloga žene u seljačkoj porodici, *Sociologija sela*, 11(2-4):221-229.
5. Galić, Branka (2002.): Moć i rod, *Revija za sociologiju*, 33(3-4):225-238.
6. Erlich, St., Vera (1971.): *Jugoslavenska porodica u transformaciji: studija u tri stotine sela*, Zagreb: Liber.
7. Gavazzi, Milovan (1978.): *Vrela i sudbine narodnih tradicija kroz prostore, vremena i ljude*, Zagreb: Liber.
8. Ivanišević, Frano (1987.): *Poljica: narodni život i običaji*, Split: Književni krug.
9. Ortner, B. Sherry (1972.): Is Female to Male as Nature is to Culture?, *Feminist Studies*, 1(2): 5-31. <http://www.jstor.org/stable/3177638> (26.11.2010.)
10. Pateman, Carole (1998.): *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija*, Zagreb: Ženska infoteka.
11. Rihtman-Auguštin, Dunja (1984.): *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb: Školska knjiga.
12. Spajić-Vrkaš, Vedrana (1995.): Tradicija i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa, *Društvena istraživanja*, 18-19(4-5):451-464.

Gorana Bandalović
Ivanka Buzov

UDC: 316.66-055.2 (497.5-3 Dalmatinska zagora) "18/19"
Original scientific paper

FAMILY RELATIONS AND WOMEN'S POSITION IN DALMATIAN ZAGORA

Abstract: *This paper, based on material presented at the conference titled "Bukovica. Folk Life and Traditions" by Vladimir Ardalić and Frane Ivanisević's "Poljica. Folk Life and Traditions" analyzes the accounts of daily life, family relations and the position of women presented by the two authors. Both studies follow the methodological instruction presented in the book The basis for collecting and studying material on the national life by Antun Radić. The family life, and in particular the status of women are analyzed in the context of social and economic aspects of family life in rural cooperative relationships. On the basis of traditional patriarchy and strict norms of behavior in the cooperative appear to be patterns of living culture at the turn of the 19th to 20th century in this region, and reflecting both the cultural forms of premodern community and its transformation to modern one. A clear division of male and female jobs and of male seniority in the management of the cooperative and in the conducting of public affairs presents the emphasis women care for the home and in the place close to it i.e. women's movement into a purely private area. This is supported by extensive views of the everyday life of women where is recognizing the elements of power and certain groups of women („maja“, „starješica“, „dotarica“ ...), apart from their subordination to men and cooperative norms. In addition, already presented processes of transformation and hints of extended families show changes in family relations and women's subculture.*

Key words: *Bukovica, cooperatives, family, status of women, Poljica.*

Gorana Bandalović
Ivanka Buzov

UDC: 316.66-055.2 (497.5-3 Dalmatinska zagora) "18/19"

Lavoro scientifico originale

RELAZIONI IN UNA FAMIGLIA RURALE E LA POSIZIONE DELLA DONNA NELLA RETROTERRA DALMATATA

Riassunto: *Nel lavoro, sulla base di materiali presentati negli studi "Bukovica: vita e costumi popolari" di Vladimir Ardalić e "Poljica: vita e costumi popolari" di Frane Ivanišević, s'analizzano gli aspetti della vita quotidiana delle relazioni familiari e la posizione della donna. Entrambi gli studi sono stati condotti da un unico insegnamento metodologico di Antun Radić "La base per la raccolta e lo studio del materiale della vita nazionale". Nel contesto di aspetti sociali ed economici della vita familiare nelle zone rurali, sono analizzati i rapporti di cooperazione nella famiglia e in particolare la posizione delle donne. Sulla base del patriarcato tradizionale e delle norme rigorose di comportamento nella cooperativa s'appaiono i modelli della cultura vivente a cavallo tra il 19 e il 20 secolo in questa regione e riflettono le forme culturali della comunità premoderna e la sua trasformazione alla moderna. Di una chiara ripartizione di occupazione maschile e femminile e di anzianità maschile nella gestione della cooperativa e nella condotta degli affari pubblici, parla della cura femminile per la casa e immediatamente la sua attività intorno alla casa, infatti il movimento della donna nel settore privato. Tuttavia, a questo sicuramente dovrebbe essere aggiunto, negli studi di Ardalić e di Ivanišević, le contraddizioni non interpretate sulla posizione delle donne. Questo è supportato da ampia vista sulla vita quotidiana delle donne, dove, a parte la loro subordinazione agli uomini e alle norme di cooperativa, riconoscono gli elementi del potere di alcuni gruppi delle donne ("maja", "starješica", "dotarica", ...). Inoltre, i processi di trasformazione già presenti e l'annuncio del spegnimento delle cooperative familiari mostrano i cambiamenti nei rapporti familiari e nella subcultura femminile.*

Parole chiave: *Bukovica, famiglia, posizione di donne, Poljica, cooperative.*